

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

Andijon davlat universiteti

Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti

Milliy g‘oya, ma‘naviyat asoslari va huquq ta‘limi yo‘nalishi
4 bosqich “B” guruh talabasi Qahramon Abdurahimovning

**“XALQARO HUQUQNI ASOSIY TAMOYILLARI VA
KLASSIFIKATSIYALARI”
mavzusidagi**

REFERATI

Ilmiy rahbar:

O.Karimov

Andijon - 2016

REJA:

.KIRISH:

1.Xalqaro huquqni asosiy tamoyillari va klassifikatsiyalash

2.Tinch-totuv yashash va davlatlarning hududiy butunligi tamoyili.

3.Chegaralarning buzilmasligi va davlatlarning suveren tengligi tamoyili

4.Davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik va inson huquqlarini xurmat qilish tamoyili

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar

KIRISH

Xalqaro huquqning boshqa sohalari kabi o'z-o'zidan paydo bolgan emas. U muayyan ijtimoiy jarayonlarning rivojlanishi natijasida vujudga kelgan. Insoniyat taraqqiyotining dastlabki bosqichlarida qadimiy ilk jamoalar va qabilalar bir-biridan alohida ajralgan holda emas, balki qabilalarning yozilmagan qonunlari bilan birlashgan edi. Birinchi odat me'yorlari davlatchilikning vujudga kelishidan oldin ibtidoiy jamoa tuzumi davridayoq paydo boigan.

Agar, «xalqaro huquq» tushunchasini davlatlararo huquq sifatida tushunilsa, u holda, davlatchilik paydo bo'lib, rivojlanishi bilan vujudga kelganini e'tirof etish lozim.

Xalqaro huquq — tarixiy, ijtimoiy-huquqiy amaliyot rivojlanishi natijasidir. Insonlarning (guruhlar, tabaqalarning) o'z milliy manfaatlarini anglash vositasi sifatida paydo bolishi, ayniqsa, xalqaro munosabatlarning doimiy o'zgarib turishiga aloqadorligi bilan xalqaro huquq milliy davlatlar va xalqlarning taraqqiyotiga muhim ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Kishilik tarixi davomida xalqaro huquq nafaqat xalqaro munosabatlarning taraqqiyoti bilan birga rivojlanib kelgan, balki ularga ma'lum darajada ta'sir ham ko'rsatgan.

Xalqaro huquqning kelib chiqishi tabiiy-obyektiv jarayondir.

Xalqaro huquqning paydo bo'lishi bevosita davlatlarning vujudga kelishi va rivojlanishi bilan bog'liq. Davlatlar taraqqiyotining obyektiv shart-sharoiti ular o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy va huquqiy munosabatlarni o'rnatish zaruratini keltirib chiqaradi.

Buning natijasi o'laroq huquqning mustaqil tizimi sifatida xalqaro huquqning paydo bo'lishi va rivojlanishidir.

Xalqaro huquq davlatlar, xalqlar va xalqaro tashkilotlar o'rtasidagi turli xil munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan.

«Xalqaro huquq» tushunchasini aniqlash va unga ta'rif berish xalqaro huquq fanining eng muhim vazifalaridan biridir. Davlat va huquq nazariyasi fani esa davlatlararo yoki kengroq ma'noda xalqaro munosabatlarga xos bolgan hodisa va jarayonlarning huquqiy xususiyatlarini ko'rib chiqadi.

Xalqaro — huquqiy me'yorlarda milliy davlatlarning o'zaro munosabatlaridagi murakkabjarayonlar o'z aksini topadi. Ularning asosida shakllanayotgan, xalqlarning subyektiv xohish-irodasiga emas balki ijtimoiy

taraqqiyotning obyektiv omillariga mos keladigan huquqiy ong xalqaro huquqda o'z ifodasini topadi.

Hozirgi xalqaro munosabatlarga ta'sir qiluvchi ko'plab omillar ichida xalqaro huquq ustuvorligi to'g'risidagi qoida XXI asrdagi sivilizatsiya va huquqiy ong darajasiga ko'proq mos keladi.

Xalqaro huquq fanida xalqaro huquq tushunchasiga turli xil ta'riflar berilgan. Shulardan bir nechtasini keltirib o'tamiz:

Birinchi ta'rif: xalqaro huquqni «davlatlarning irodasini muvofiqlashtirish asosida tuzilgan va rivojlanadigan davlatlarning tinch-totuv yashashi, xalqlarning teng huquqliligi va o'z taqdirini o'zi belgilashini ta'minlash maqsadida xalqaro munosabatlarni tartibga soluvchi yuridik me'yorlar tizimi¹» sifatida ta'riflash mumkin.

Ikkinchi ta'rif: xalqaro huquq — bu «davlatlar va ushbu huquq tizimining boshqa subyektlari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi yuridik me'yorlar tizimidir».

Uchinchi ta'rif: xalqaro huquq «ijtimoiy taraqqiyot qonuni-yatlarining ta'siri bilan bog'liq ravishda xalqaro munosabatlarni tartibga soluvchi va davlatlar irodasining nisbiy uyg'unligini ifodalovchi shartnomalar, odat me'yorlari va tamoyillar tizimidir».

To'rtinchi ta'rif: xalqaro huquq — bu «xalqaro (davlatlararo va boshqa turdagi) munosabatlarni tartibga soluvchi me'yorlar majmui va tizimidir».

Beshinchi ta'rif: xalqaro huquq — bu «huquqning mustaqil tarmog'i bo'lib, o'zida bir butun va yaxlit tamoyillar va me'yorlar tizimini, ya'ni eng avvalo, davlatlar o'rtasidagi xalqaro munosabatlar sohasini tartibga soluvchi, yuridik majburiy bolgan xulq-atvor qoidalarini ifodalaydi».

Oltinchi ta'rif: «Xalqaro huquq g'oyat keng va turli tarmoqlarni o'z ichiga oluvchi alohida huquqlar tizimidir. Shu bilan birga faqat me'yorlar yig'indisi bo'libgina qolmay, ularning tizimi hamdir».

Yettinchi ta'rif: «Xalqaro huquq — xalqaro huquq subyektlari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi, davlatlar va xalqaro huquqning boshqa subyektlari tomonidan yaratiladigan xalqaro huquq va me'yorlari yig'indisidan iborat bo'lgan mustaqil, o'ziga xos huquq tizimidir».

Xalqaro huquqqa berilgan yuqoridagi va boshqa ko'plab ta'riflarning mualliflari imkon qadar ko'proq xalqaro huquqqa xos bo'lgan hodisalarni qamrab olishga harakat qilganlar.

¹ Saidov A.X. Xalqaro huquq T-Adolat 2001-yil 7- bet

Har qanday ilmiy ta'rif unda foydalanilgan atamalar, tushunchalarning, shuningdek, ulardan kelib chiqadigan tushunchalarning izohlanishini talab qiladi.

Hozirgi zamon xalqaro huquqi ikkinchi jahon urushidan keyin Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ustavi qabul qilinganidan so'ng yuzaga kelib, rivojlangan. Shu bois, «hozirgi zamon xalqaro huquqi» tushunchasi xalqaro munosabatlarning umume'tirof etilgan tamoyillari va me'yorlari rivojlanishining yangi bosqichini aks ettirgan holda, xalqaro huquq harakatining xronologik doirasini belgilaydi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro huquqning umumiy tushunchasini (ta'rifini) quyidagicha ifodalash mumkin:

«Xalqaro huquq — bu tinchlik va hamkorlikni ta'minlash maqsadida davlatlararo munosabatlarni tartibga soluvchi yuridik me'yorlar tizimidir».

«Xalqaro huquq» atamasi xalqaro ommaviy huquqni bildiradi, undan xalqaro xususiy huquqni farqlab olish lozim. Shu bois, «xalqaro huquq» atamasi ma'lum darajada shartli ekanligini ta'kidlab o'tish joiz. Shu ma'noda tarixan shakllanib va davlatlar hamda xalqaro hujjatlarda, darsliklarda qo'llaniladigan «xalqaro huquq» atamasi o'zining tub ma'nosiga to'la mos keladi deb bo'lmaydi. Mazkur atamaning boshqa tillardagi ma'nosi ham aynan shunga o'xshashdir: rus tilida — «mejdunarodnoye pravo», ingliz tilida — international Law», fransuz tilida — «Volker recht», ispan tilida — «Derecho international»), ukrain tilida — «Mijnarodnoye pravo» va hokazo.²

² I.I.Lukashuk. A.X.Saidov. Hozirg`I zamon xalqaro huquqi nazariyasi asoslari. "Adolat" T.2006 y.

I. Xalqaro huquqni asosiy tamoyillari tushunchasi va klassifikatsiyalash.

Huquq tamoyili — vokalning obektiv tartibi, ijtimoiy amaliyot, ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlarining meyoriy in'ikosidir.

Xalqaro huquq tamoyillari — ijtimoiy amaliyot natijasida vujudga keladigan xalqaro huquqning yuridik mustahkamlangan asoslari bo'lib, huquq subekglari xatti-harakatining raxbariy qoidalari hisoblanadi.

Xalqaro huquqning bir qator meyorlarini, garchi ular xalqaro huquq meyorlari bo'lsa-da, tamoyillar deb nomlanadi. Biroq, ularning ba'zilar azaldan tamoyillar deb nomlangan, ba'zilar esa xalqaro-huquqiy tartibga solishda tutgan ahamiyati bois shunday deb atala boshlangan. Shu bilan birga xalqaro huquqiy tartibotni ta'minlashda xalqaro hamjamiyat uchun o'ta muhim ahamiyatga ega bo'lgan va umumiy xarakter kasb etuvchi alohida tamoyillar ham mavjud.

Tamoyillar ichida hozirgi davr xalqaro huquqiy tartibotining asosini tashkil etuvchi xalqaro huquqning asosiy tamoyillari ajralib turadi. Davlatning qandaydir asosiy tamoyilni bo'zishi xalqaro hamjamiyat tomonidan butun xalqaro huquqiy tartibotga tajovo'z qilish deb tushunilishi mumkin.

Xalqaro huquq tamoyili — avvalambor xalqaro huquq meyoridir.

Huquq tamoyillaridan huquqiy ong tamoyillarini, ya'ni kishilar, ijtimoiy harakatlar, siyosiy partiyalar va xokazolarning subektiv tasavvurlarini farqlash lozim.

Huquq subekglari uchun xalqaro huquq tamoyillariga rioya qilish katiyyan majburiydir. Xalqaro huquq tamoyilini ijtimoiy amaliyotni o'zgartirish orqaligina bekor qilish mumkin. Bu esa alohida davlatlar yoki davlatlar guruhi imkoniyati doirasida emas.

Shuning uchun har bir davlat xalqaro huquq tamoyillarini bo'zish orqali ijtimoiy amaliyotni «to'zatishtga karatilgan har qanday bir tomonlama tartibdagi urinishlarga o'z munosabatini bildirishi lozim.

Xalqaro huquq tamoyillari odatiy va shartnoma usullari orqali shakllanadi. Ular bir paytning o'zida ikki xil funksiyani bajaradi:

birinchidan, xalqaro munosabatlarni ularning ma'lum meyoriy doiralar bilan chegaralash orqali barqarorlashshiga kumaklashadi;

ikkinchidan, xalqaro munosabatlar amaliyotida vujudga keladigan barcha yangi holatlarni mustahkamlaydi.

Xalqaro huquq tamoyillarining o'ziga hosligi ularning universalligidir. Ya'ni xalqaro huquqning barcha subekglari tamoyillarga kattiyon rioya qilishlari lozim, chunki mazkur tamoyillarni har qanday tarzda bo'zish mukarrar ravishda xalqaro munosabatlarning boshqa ishtirokchilari qonuniy huquq va manfaatlariga daxl qilishga olib keladi. Xalqaro huquq tamoyillari bugun xalqaro-huquqiy meyorlar tizimining qonuniylik mezoni hisoblanadi.

Xalqaro huquqning asosiy tamoyillari BMT Ustavida mustahkamlangan. BMT Ustavi tamoyillari jus cogens xarakterini kasb etishi keng tan olingan, ya'ni ular davlatlar tomonidan bekor qilinishi mumkin bo'lmagan oliy darajadagi majburiyatlarsanaladi. Xalqaro huquqda uning umume'tirof etilgan tamoyil va meyorlarini batafsil bayon qilib beruvchi yagona meyoriy hujjat mavjud emas.

Agar BMT Ustavida besh tamoyilning nomi keltirilgan bo'lsa, Xalqaro huquq tamoyillari to'g'risidagi Deklaratsiyada ularning yetitasi ifodalab berilgan.

Bular quyidagilardir:³

- 1) Kuch ishlatmaslik va kuch bilan taxdid kilmaslik tamoyili.
- 2) Xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan xal etish tamoyili.
- 3) Davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik tamoyili.
- 4) Davlatlarning xalqaro hamkorlik tamoyili.
- 5) Davlatlarning suveren tengligi tamoyili.
- 6) Xalqlar va millatlarning o'z takdirini o'zi belgilash tamoyili.
- 7) Davlatlarning xalqaro majburiyatlarini vijdonan bajarish tamoyili.

Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Kengashning Xelsinki Yakunlovchi Hujjatida mazkur tamoyillarga yana uch tasi kushilgan. Bular:

- 1) chegaralar daxlsizligi;
- 2) davlatlarning hududiy yaxlitligi;
- 3) inson huquqlari va asosi y erkinliklarini xurmat qilishdir

Jahon hamjamiyati oldida turgan umumbashariy muammolarni xal etish zaruriyatini ifoda etuvchi yangi tamoyillar ham (masalan, atrof muxitni ximoya qilish majburiyati) shakllanmokda.

³ BMT Ustavi

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida yuqorida ko'rib ugilgan tamoyillardan beshtasi aniq belgilab qo'yilgan va «xalqaro huquqning boshqa umumtan olingan tamoyil va meyorlari»ni xurmatlash aytib ugilgan

17- modda. O'zbekiston respublikasi xalqaro munosabatlarning to'la huquqi sub'yektidir. Uning tashqi siyosati davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning daxlsizligi, nizolarni tich yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik koidalari va xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan boshqa qoidalari va normalariga asoslanadi. Respublikadavlatning xalqning oily manfaatlarini, farovonligi va xafsizligini ta'minlash maqsadida ittifoqlar tuzilishi, hamdo'sliklar va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi va ulardan ajralib chiqishi mumkintuzilishi

II. Tinch-totuv yashash va davlatlarning hududiy butunligi tamoyili.

Xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlashga bevosita taaluqli tamoyillar.

Tinchlik va xalkaro xavfsizlikni ta'minlashning asosiy tamoyillari:

Kuch ishlatmaslik yoki kuch ishlatish bilan taxdid kilmaslik.

Xalkaro nizolarning tinch yul bilan xal etlishi.

Davlatlarning xududiy yaxlitligi.

Chegaralarning daxlsizligi.

Kurolsizlanish.

Davlatlarning xalkaro-xukukiy javobgarligi.

Xalqaro huquqqa muvofik nimalarga karshi kuch ishlatish yoki kuch ishlatish kuchi bilan taxdid solish mumkin emas.

Avvalo istalgan davlatning xududiy butunligi va siyosiy mustakiligiga, undan sung istalgan xalkning uz takdirini uzi belgilash xuquqi. erki va mustakilligiga karshi va nixoyat, umuman-BMT maksadlariga zid bulgan yullar bilan taxdid solish takiklanadi.

Xalqaro huquq kuch ishlatish yoki kuch ishlatish bilan taxdid solishdan xalkaro muammolarni xal etish vositasi sifatida foydalanishni takiklaydi. Ushbu umumiy koidadan fakat ikkita istisno bor, xolos. Ularning xar ikkisi xam BMT ustavida kuzda tutilgan. Xalkaro tinchlik va xavfsizlikni kullab-kuvvatlash uchun asosiy ma'suliyatni uz zimmasiga olgan.

BMT Xavfsizlik kengashi tinchlikka taxdid paydo bulgan yoki tinchlik buzilgan yo boskinchilik akti amalga oshirilganda «Xalkaro tinchlik va xavfsizlik»ni kullab kuvvatlash uchun zarur buladigan xavo, dengiz yoki

kuruklikdagi kushinlar yordamida shunday xarakatlarni amalga oshirishga vakolat berilgan. Shu bilan birga Kengashning ana shunday karorlari fakat uning doimiy a'zosining ovozi mos tushgandagina kabul kilinishi mumkin.

Ikkinchi tistisno – xarbiy xuruj, boskinchilikka karshi yakka tartibdagi yoki jamoaviy ximoyalani.

Bunday xolatda 3 shartga rioya kilinishi lozim: xurujni daf kilish choralari BMT XK xalqaro tinchlik va xavfsizlikni tiklash uchun zarur choralarni kullagunga kadam konuniy xisoblanadi, uzini ximoya kilish choralari tugrisida zudlik bilan xavfsizlik kengashiga xabar bermok zarur: ushbu choralar kengash zimmasiga yuklatiladi.

Hozirgi zamon xalqaro huquqiga muvofiq. davlatlar o'z nizolarini tinch yo'llar bilan xal etishlari lozim.

BMT Ustavining 2-modda 3-bulimiga muvofiq «Birlashgan Millatlar Tashkilotining barcha a'zolari o'zlarining xalqaro nizolarini xalqaro tinchlik, xavfsizlik va adolatni xavf ostida koldirmaslik uchun tinch yo'llar bilan xal etadilar, ya'ni mo'zokaralar, tekshirish utkazish, vositachilik, yarashtirish, arbitraj, sudd ishni kurish, regional organlar yoki kengashlarga murojaat qilish yoki o'z hohishiga ko'ra boshqa vositalar yordamida⁴» xal etadilar.

So'nggi chorak asr xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan xal etish vositalari ahamiyati va salmogiing usib borishi bilan xarakterlanadi.

O'zbekiston Konstitutsiyasida mustahkamlab qo'yilgan davlatlar o'rtasidagi nizolarni tinch yo'l bilan xal etish tamoyili barcha nizoli masalalar xalqlarning qonuniy manfaatlari, tinchlik va xavfsizlik xavf ostida komasligi uchun xalqaro huquqqa mos ravishda tinch usullar bilan xal etilishini belgilab beradi. 1970 yildagi Xalqaro huquq tamoyillari to'g'risidagi Deklarasiyada aytilishicha: «Har bir davlat o'zining boshqa davlatlar bilan mavjud xalqaro nizolarini, xalqaro tinchlik, xavfsizlik va adolatni xavf ostida koldirmaslik uchun tinch yo'llar bilan xal etadi». O'zbekiston ushbu tamoyilga ogishmay rioya kilmokda.

Malumki jamiyatda barqarorlik xavfsizlik millatlar va fuqarolararo totuvligini xamda sarhadlarimizni daxilsizlikgi va yahlitligini ta'minlash masalalarini davlatimiz raxbari tomonidan mustaqilligimizning birinchi kunlaridan boshlab kun tartibiga qo'yilgan edi. Bu borada ulkan yutiqlarimiz bugungi kunda birgina halqimiz qadirlanib e'zozlanibgina ko'rmasdan balki xalqaro xamjamiyatning ham diqqat markaziga tushdi. Mustaqilligimiz biz bilan barobar qo'lga kiritgan yangi mustaqil davlatlar orasida O'zbekistonning bu soxada erishgan yutuqlarini barcha

⁴ BMT Ustavi 2-modda

tan olmoqda. SHu tufayli hamyurtimiz joxon siyosatida jiddiy mavqega ega bo`lib bormoqda. Jumladan barqarorlik, xafsizlik, millatlar va fuqarolararo totulikni hamda sarhadlarimiznihg daxilsizligi va hududimiz yahlitligini ta`minlash muammolarini ham o`zgacha ahamiyat kasb etmoqda ularga nisbatan yangicha yondashuvlar amaliy takliflar ishlab chiqish zamon amri xalqimiz hoxish irodasiga aylanmoqda.⁵

⁵Prezident I.A. Karimov O`zbekiston XXI asirga intilmoqda T.2000 yil 337-bet

Kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik tamoyili. Davlatlarning hududiy butunligi tamoyili.

Xalqaro munosabatlarni demokratik asoslarda qayta kurish mukarrar ravishda kuch ishlatish va kuch bilan taxdid solishning cheklanishiga olib keladi. Birinchi bor mazkur obektiv qonuniylik xalqaro huquq tamoyili sifatida BMT Ustavida mustax.kamlangan. Ustavning 2-modda 4-bulimiga muvofiq. «Birlashgan Millatlar Tashkilotining barcha a'zolari o'zlarining xalqaro munosabatlarda har qanday davlatning hududiy daxlsizligi yoki siyosiy mustaqilligiga qarshi kuch bilan taxdid qilish va uni qo'llashdan o'zlarini tiyib turadilar».

Kuch ishlatmaslik majburiyati barcha davlatlar uchun taalluk.lidir, chunki xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash zaruriyati barcha davlatlarning o'zaro munosabatlarida ushbu tamoyilga rioya qilishlari lozim ekanligini talab kilmokda.

YEXHKning Yakunlovchi xujjatida ishtirokchi-davlatlarning o'zaro munosabatlarida «boshqa ipggirokchi-davlatni majbur qilish maqsadida kuch ishlatishning har qanday kurinishlaridan» hamda «har kdnday iqtisodiy majbur etish xatti-harakatlaridan o'zini tiyib turish» bevosita ko'rsatib o'tilgan.

BMT Ustavining 42-47 va 51-moddalarida qurolli kuchlardan qonuniy foydalana olish mumkin boltan holatlar aytib o'tilgan. 41 va 50-moddalarda esa harbiy bo'lmagan kuchlarni qonuniy qo'llash to'g'risida so'z boradi. Ularda «iqtisodiy munosabatlarni, temiryo'l , dengiz, havo, pochta, telegraf, radio yoki aloqaning boshqa vositalarini to'liq yoki qisman o'zish va shuningdek, diplomatik munosabatlarni o'zish» choralari sanab o'tilgan.

BMT Ustavi qurolli kuchlarni qonuniy qo'llashning faqat ikkita holatini nazarda to'tadi:birinchidan» o'zini mudofaa qilish maqsadida (52-modda);

ikkinchidan, tinchlikka xavf tugilganda, tinchlik bo'zilgan yoki boskinchilik harakati sodir bo'lganida BMT Xavfsizlik Kengashi qarori bilan (39 va 42-moddalar).

O'zini mudofaa qilish tartibida qurolli kuchlarni ishlatish, agar davlatga qarshi qurolli xujum sodir etilgan holatdagina qonuniy hisoblanadi. BMTning Xavfsizlik Kengashiga keladigan bo'lsak, agar u nizoni xal etish uchun tavsiya qilingan noharbiy choralarni yetarli emas deb hisoblasa, u xolda «xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash yoki tiklash uchun zarur bo'lgan havo, dengiz yoki quruqlikdagi kuchlar bilan bunday harakatlarni amalga oshirish vakolatini oladi».

Xalqaro munosabatlarda kuch ishlatishdan yoki kuch bilan taxdid kilishsan voz kechish tamoyili tomonlarni boshqa —davlatga qarshi bevosita yoki

bilvosita kuch ishlatishni ifodalovchi har qanday harakatlardan o'zini tiyib turishni anglatadi. Bu yerda shuni esda tutmok lozimki, BMT Ustavida (2-modda, 4-bulim) ta'riflangan «kuch» tushunchasi mazmuni nafaqat qurolli kuchni, balki majburlashning kolgan barcha shakllarini ham ko'zda to'tadi.

Davlatlarning hududiy yaxlitligi tamoyili

Davlatlarning hududiy yaxlitligi tamoyili BMT Ustavi qabul qilinishi bilan o'z yechimini topgan. Biroq mazkur tamoyilning nomlanishi oxirigacha o'z yechimini topgani yo'q. Shuning uchun huquqiy adabiyotlarda hududiy yaxlitlik va hududiy daxlsizlik iboralarini uchratishimiz mumkin.

BMT Ustavi har qanday davlatning siyosiy mustaqilligi va hududiy daxlsizligiga (yaxlitligiga) qarshi kuch ishlatish va kuch bilan taxdid qilishni ta'kiklaydi. 1970 yilgi Xalqaro huquq tamoyillari to'g'risidagi Deklaratsiyada BMT Ustavining 2-modda 4-bo'limi mazmunini yoritishda bu yerda bevosita hududiy yaxlitlik tamoyilining o'zi tilga olinmasa-da, uning ko'pgina elementlari o'z aksini topgan. Xususan, har bir davlat:

birinchidan, «boshqa davlatning milliy birligi va hududiy daxlsizligini bo'zishga karatilgan har qanday harakatlardan o'zini tiyib turish kerak»;

ikkinchidan, «davlat hududi Ustav qoidalarini bo'zish orqali kuch ishlatish natijasi harbiy bosib olish obekti bulmasligi lozim»;

uchinchidan, «davlat hududi kuch bilan taxdid qilish yoki uni ishlatish natijasida boshqa davlat tomonida n egallab olinish obekti bo'lishi mumkin emas».

Mazkur tamoyilni rivojlantirishning keyingi boskichi 1975 yilgi YEXHKning Yakunlovchi hujjati buldi. Ushbu hujjat hududiy yaxlitlik tamoyilining to'liq ta'rifini o'zida ifodalagan.

III. Chegaralarning buzilmasligi va davlatning suveren tengligi tamoyili.

Davlat chegaralarining daxlsizligi tamoyili davlat milliy xavfsizligining eng muhim asoslaridan birini tashkil qiladi.

Mazkur tamoyil Yevropada xavfsizlik va hamkorlik bo'yicha Kengashning 1975 yilda qabul qilgan Yakunlovchi hujjatida ta'riflab berilgan. Unda aytilishicha, «ishtirokchi-davlatlar bir-birlariga tegishli, shuningdek, Yevropadagi barcha davlatlar chegaralarini bo'zimas deb hisoblaydilar va shuning

Uchun ularhozir va kelajakda ushbu chegaralarga nisbatan har qanday tajovo'z qilishdan o'zlarini tiyadilar⁶».

Ushbu tamoyilni tan olish har qanday hududiy da'volardan voz kechishni ham anglatadi.

YEXHK ishtirokchi-davlatlari Yevropa davlatlarining mavjud chegaralarini tan olishlarini va tasdiqlashlarini izxor qilganlar. Ushbu tan olish xalqaro-huquqiy bo'lib, ma'lum yuridik okibatlariga ega, xususan uni bekor qilish mumkin emas.

Chegaralar daxlsizligi va bo'zimasligi tamoyilining asosiy mazmunini kuyidagi uch element bilan ifodalash mumkin:

birinchidan, mavjud chegaralarni xalqaro huquqqa muvofiq tarzda yuridik belgilangan deb tan olish;

ikkinchidan, hozirda va kelajakda dar qanday hududiy talablardan voz kechish

3-modda. O'zbekiston Respublikasi o'zining milliy-davlat va ma'muriy-hududiy tuzilishini, davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining tizimini belgilaydi, ichki va tashqi siyosatini amalga oshiradi.

⁶Yevropada xavfsizlik va hamkorlik bo'yicha Kengashning 1975- yilda qabul qilgan Yakunlovchi hujjatidan

uchinchidan, ushbu chegaralarga nisbatan har qanday boshqa tajovo'zlardan voz kechish.

Chegaralar daxlsizligi tamoyili barcha davlatlarning hududiy ustunligi va yaxlitligini xurmat qilishni ham anglatadi. Ushbu tamoyilga muvofiq davlatlar umumiy chegaralarning, shuningdek, boshqa davlatlarga tegishli chegaralarning bo'zilmassligini tan oladilar. Ular har qanday davlat hududining ma'lum bir qismi yoki uning butun hududini bosib olishga karatilgan har qanday talab va harakatlardan o'zlarini tiyish majburiyatini oladilar. Bu alohida olingan davlatlar o'rtasida nizoli hududlar masalasi bulmaydi degani emas, Biroq; chegaraga daxldor masalalar mo'zokaralar va xalqaro huquqkd muvofiq tarzda boshqa vositalar yordamida xal etilmogi lozim. Chegaralar daxlsizligi tamoyili universal xarakter kasb etib, barcha kigyalarda qo'llanishi lozim. Bu esa o'z o'rnida xalqaro tinchlikni va xavfsizlikni mustahkamlaydi.

Xalqaro hamkorlirning umumiy tamoyillari: Davlatlarning suveren tengligi tamoyili, qushilmaslik tamoyili. Millatlar va xalqlarning teng xuquqliligi va o'z taqdirini o'zi belgilash tamoyili. Davlatlarning hamkorlik tamoyili. Inson xuquqlarini hurmatlash tamoyili. Xalqaro majburiyatlarni vijdonan bajarish tamoyili.⁷

Davlatlarning suveren tengligi tamoyili

Xalqaro huquqiy tartibotni faqat uning katnashchilari yuridik tengligini xurmat qilish orqali ta'minlash mumkin. Har bir davlat xalqaro tizimning boshqa ishtirokchilari suverenitetini xurmat qilishi kerak. Bu yerda ularning o'z huquqi doirasida qonunchilik, ijro va sud hokimiyatini amalga oshirishari hamda mustaqil tashqi siyosatni olib borish huquqi nazarda tutilmokda. Davlatlarning suveren tengligi xrzirgi davr xalqaro munosabatlarning asosini, xalqaro hamkorlik bazasini tashkil kdladi.

Suveren tenglik tamoyilining asosiy maqsadi — barcha davlatlarni, ularning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy yoki boshqa xususiyatlaridan kat'i nazar, xalqaro munosabatlarda yuridik teng asoslarda katnashishini ta'minlashdir. 1970 yil Deklaratsiyasiga muvofiq suverenitet tushunchasi kuyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

⁷⁷O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi T. O'zbekiston 2015-yil 1-bet

birinchidan, barcha davlatlar yuridik tengdirlar;
ikkinchidan, har bir davlat to'liq suverenitetga hos bo'lgan huquqlardan foydalanadi;
uchinchidan, har bir davlat bopsha davlatlarning huquq layokatini xurmat kilmogi lozim;
turtinchidan, davlatning hududiy yaxlitligi va siyosiy mustaqilligi daxlsizdir;
beshinchidan, har bir davlat o'zining siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy tizimlarini erkin asoslarda tanlash va rivojlantirsh huquqiga egadir;oltinchidan, har bir davlat o'zining xalqaro majburiyatlarini to'liq; va vijdonan bajarishi lozim⁸.

Suveren tenglik tamoyili O'zbekiston Konstitutsiyasida e'lon qilingan va bu o'zga davlatlarning o'ziga hosligini, ularning mustaqilligi, huquq va erkinliklarini xurmat qilishni, o'zining siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy tizimlarini erkin asosda tanlash va rivojlantirsh hamda o'zining qonunlari va ma'muriy qoidalarini belgilash huquqini tan olishni ko'zda to'tadi.

1-modda. O'zbekiston — suveren demokratik respublika. Davlatning "O'zbekiston Respublikasi" va "O'zbekiston" degan nomlari bir ma'noni anglatadi.⁹

⁸1970 yil Xalqaro huquq Deklaratsiyasi

⁹O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi T. O'zbekiston 2015-yil 1-bet

IV. Davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik va inson huquqlarini himoya qilish tamoyili

Davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik tamoyili BMT Ustavining 2-moddasi 7-bulimida aks ettirilgan va 1970 yildagi Xalqaro huquq tamoyillari to'g'risidagi Deklaratsiya, YEXHKning Yakunlovchi hujjati, davlatlarning ichki ishlariga aralashishga yo'l kuyib bulmaslik, ularning mustaqilligi va suverenitetini ximoya qilish to'g'risidagi BMT Rezolyutsiyasi kabi xalqaro hujjatlarda o'zining yanada aniq bayonini topgan.

BMT Ustavining 2-moddasi 7-bo'limiga muvofiq tashkilot o'z moxiyati bo'yicha har qanday davlatning ichki vakolatiga kiradigan ishlarga aralashish huquqiga ega emas».

Biroq davlat hududi doirasida yuz berayotgan ba'zi harakatlar Xavfsizlik Kengashi tomonidan faqat muayyan davlatning ichki ishi emas deb baxolanishi mumkin. Masalan, agar BMT Xavfsizlik Kengashi ma'lum xodisani xalqaro tinchlik va xavfsizlikka xavf tugdiradi deb hisoblasa, ushbu harakatga nisbatan Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan amalga oshirilgan xatti-harakatlar davlatning ichki ishlariga aralashish deb karalmasligi lozim.

Aralashmaslik konsepsiyasi davlatlar har qanday masalalarni ixtiyoriy ravishda o'z vakolatlari doirasiga kiritib olishini anglatmaydi. Davlatlarning xalqaro majburiyatlari, shuningdek, ularning BMT Ustavidan kelib chikuvchi majburiyatlari mazkur masalalarni to'g'ri xalqaro etishga yondashishda mezon bo'lib xizmat kaladi.

Inson huquqlarini xurmat qilish tamoyili

Inson huquqlarini xurmat qilish tamoyili shakllanishi bevosita BMT Ustavining qabul qilinishi bilan bog'liq Ustavning 1-moddasida Tashkilot a'zolarining maqsadi sifatida «barcha uchun ularning irki, jinsi, tili va dinidan katiy nazar inson huquqlari va asosiy erkinliklarini ragbatlantirish va xurmat qilishni rivojlantirishda» davlatlar o'rtasida hamkorlik to'g'risida so'z boradi. Ustavning 55-moddasi muhim ahamiyatga ega. Unga muvofiq. Birlashgan Millatlar Tashkiloti:

birinchidan, aholining yashash darajasi yuksalishiga, to'liq bandligiga, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish shart-sharoitlariga;

ikkinchidan, inson huquqlari va asosiy erkinliklarini xurmat qilishga va rioya etishga kumaklashadi.

Bu yerda davlatlarning majburiyatlari eng umumiy shaklda bayon qilingan, shuning uchun davlatlar inson huquqlarini xurmat qilish tamoyilining meyoriy mazmunini aniqlashga intilmokdalar. Bu vazifa 1948 yildagi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida va 1966 yilda qabul qilingan ikkita pakt Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi hamda Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro Paktlarda to'liq va universal tarzda bajarilgan. Kayd etilgan xalqaro hujjatlar umumiy xarakter kasb etadi, ya'ni inson huquqlari va erkinliklariga barcha davlatlar tomonidan rioya qilinishi lozim.

Inson huquqlari sohasidagi davlatlararo hamkorlikning asosiy maqsadi milliy qonunchilikni bir xil qilish (unifikatsiyalashtirish) emas, balki davlatlar uchun milliy qonunchilikni ishlab chiqishda boshlangich nuqta vazifasini o'tashga xizmat qiluvchi standartlarni yaratishdir.

24-modda. Yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqidir. Inson hayotiga suiqasd qilish eng og'ir jinoyatdir.

Xalqlar va millatlarning o'z takdirini o'zi belgilashi tamoyili

Har bir xalq o'zining rivojlanish yo'li va shakllarini erkin tanlay olish huquqini so'zsiz xurmat qilish xalqaro munosabatlarning asoslaridan birini tashkil qiladi.

Xalqlar va millatlarning o'z takdirini o'zi belgilashi tamoyili BMT Ustavi qabul qilingandan so'ng majburiy meyor sifatida rivojlanmokda. BMTning asosiy maqsadlaridan biri — «davlatlar o'rtasidagi dustona munosabatlarni xalqlarning tengligi va o'z takdirini o'zi belgilashi tamoyili asosida rivojlantirish»dir (Ustavning 1-modda, 2-bo'limi). Ushbu maqsad Ustavning boshqa ko'pgina qoidalarida aniqlashtirilgan.

O'z takdirini o'zi belgilash tamoyili mustamlaka va tobe xalqlar muammolarini xalq etishda asos bo'lib xizmat qiladi, chunki mazkur tamoyilning subekta davlatlar emas, balki xalqlar va millatlardir.

BMT hujjatlarida o'z takdirini o'zi belgilash tamoyili meyoriy mazmunining asosi ifodalab berilgan. Misol uchun, 1970 yilda qabul qilingan Xalqaro huquq tamoyillari to'g'risidagi Deklaratsiyada ta'kidlanishicha: «Suveren va mustaqil

davlatning to‘zilishi, mustaqil davlatga birladshishi yoki u bilan qo‘shilishi, yoki xalq tomonidan erkin belgilangan har qanday siyosiy maqomning o‘rnatilishi mazkur xalqning o‘z takdirini o‘zi belgilash huquqini amalga oshirish shakllari hisoblanadi».

Agar millat mustaqil davlatni yaratsa yoki davlatlar federatsiyasi tarkibiga kirsam, o‘z takdirini o‘zi belgilashi huquqi yo‘q ketmaydi. O‘z takdirini o‘zi belgilash huquqining subektlari nafaqat tobe davlatlar, balki suveren millat va xalqlar ham sanaladi. Milliy mustaqillikka erishish bilan o‘z takdirini o‘zi belgilash huquqi faqat o‘z mazmunini o‘zgartiradi, bu esa tegishli xalqaro huquqiy meyorlarda o‘z ifodasini topadi.

Davlatlarning xalqaro hamkorlik tamoyili.

Davlatlar ularning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy to‘zumidan katyi nazar xalqaro hamkorlik goyasi BMT Ustavini tashkil etuvchi meyorlar tizimida asosiy hisoblanadi.

Hamkorlik tamoyili ko‘pgina xalqaro tashkilotlar Ustavlarida, xalqaro shartnomalarda, ko‘p sonli rezolyutsiya va deklaratsiyalarda aks ettirilgan. Misol uchun, BMT Ustavida davlatlar «iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va gumanitar xarakterdagi xalqaro muammolarni xalqaro etishda xalqaro hamkorlikni amalga oshirishlari lozim»ligi majburiyati ko‘rsatib ugilgan.

Albatta, hamkorlikning aniq, shakli va uning hajmi davlatlarning o‘ziga, ularning talab va moddiy zaxiralariga, ichki qonunchilik va ular qabul qilgan xalqaro majburiyatlarga bog‘likdir. Biroq, davlat maqsadlarini ifodalovchi huquqiy xuj-jatlar taxlili davlatlar hamkorlik tamoyiliga universal xarakter berishga intilayotganliklarini ko‘rsatmokda. Barcha davlatlar BMT tamoyillariga muvofiq harakat qilishlari majburiyati ularga turli xil xalqaro muammolarni yechishda o‘zaro hamkorlik asosida harakat qilishlari lozimligi majburiyatini yuklamokda.

Xalqaro majburiyatlarni vijdonan bajarish tamoyili

Xalqaro majburiyatlarni vijdonan bajarish tamoyili davlatchilikning ilk boskichlarida xalqaro-huquqiy odat shakli sifatida — pacta sunt servanda vujudga keldi. Mazkur tamoyil hozirgi vaqtda ko‘p sonli ko‘p tomonlama va ikki tomonlama xalqaro shartnomalarda o‘z aksini topgan.¹

Xalqaro majburiyatlarni vijdonan bajarish tamoyili xalqapo huquq subektlari xatti-harakatini belgilovchi umume’tirof etilgan meyor sifatida BMT Ustavida kayd etilgan.

Ushbu xalqaro hujjat Mukaddimasida BMT a'zolari kat'iylik bilan «shartnomalar va xalqaro huquqning boshqa manbalaridan kelib chiqadigan majburiyatlarga nisbatan adolatli va xurmatli munosabatda bula olishni ta'minlashga xizmat qiluvchi sharoitlarni yaratish»ni ta'kidlaydilar.

Xalqaro huquqning rivojlanishi xalqaro majburiyatlarni vijdonan bajarish tamoyilining universal har akterini tasdiqlamokda. Xalqaro shartnomalar huquqi to'g'risidagi Vena konvensiyasiga muvofiq; «amaldagi har bir shartnoma uning ishtirokchilari uchun majburiy va ular tomonidan vijdonan bajarilishi lozim¹⁰».

Xalqaro majburiyatlarni vijdonan bajarish tamoyilining harakat doirasi oxirgi yillarda sezilarli kengaydi. Buni kuyidagi xalqaro-huquqiy hujjatlarning ta'rifidan ham bilsak bo'ladi: 1970 yilgi Xalqaro huquq tamoyillari to'g'risidagi Deklaratsiya va 1975 yilgi YEXHK Yakunlovchi hujjati.¹¹

¹⁰ Xalqaro shartnomalar huquqi to'g'risidagi Vena konvensiyasi 1961-yil 18-aprel

¹¹ To'zmuhammedov K.A.Hakimov K.YE. Xalqaro huquq asoslari.T. "Adolat"114-bet,

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, xalqaro huquqning umumiy tushunchasini (ta'rifini) quyidagicha ifodalash mumkin:

«Xalqaro huquq — bu tinchlik va hamkorlikni ta'minlash maqsadida davlatlararo munosabatlarni tartibga soluvchi yuridik me'yorlar tizimidir».

Xalqaro huquq tamoyillari odatiy va shartnoma usullari orqali shakllanadi. Ular bir paytning o'zida ikki xil funksiyani bajaradi:

birinchidan, xalqaro munosabatlarni ularning ma'lum meyoriy doiralar bilan chegaralash orqali barqarorlashshiga kumaklashadi;

ikkinchidan, xalqaro munosabatlar amaliyotida vujudga keladigan barcha yangi holatlarni mustahkamlaydi. Agar BMT Ustavida besh tamoyilning nomi keltirilgan bo'lsa, Xalqaro huquq tamoyillari to'g'risidagi Deklaratsiyada ularning 7 tasi ifodalab berilgan. Bular quyidagilardir:

- 1) Kuch ishlatmaslik va kuch bilan taxdid kilmaslik tamoyili.
- 2) Xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan xal etish tamoyili.
- 3) Davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik tamoyili.
- 4) Davlatlarning xalqaro hamkorlik tamoyili.
- 5) Davlatlarning suveren tengligi tamoyili.
- 6) Xalqlar va millatlarning o'z takdirini o'zi belgilash tamoyili.
- 7) Davlatlarning xalqaro majburiyatlarini vijdonan bajarish tamoyili.

Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Kengashning Xelsinki Yakunlovchi Hujjatida mazkur tamoyillarga yana uch tasi kushilgan. Bular:

- 1) chegaralar daxlsizligi;
- 2) davlatlarning hududiy yaxlitligi;
- 3) inson huquqlari va asosi y erkinliklarini xurmat qilishdir

Bu tamoyillarni ishlab chiqishdan asosiy maqsad davlatlar o'rtasidagi tinchlikni mustaxkamlash va hamkorlik aloqalarni rivojlantirish va inson huquq va erkinligiga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida va ko'deksilarida xalqaro huquq meyorlarida yuqorida ko'rib o'tilgan tamoyillardan i aniq belgilab qo'yilgan va «xalqaro huquqning boshqa umuman olingan tamoyil va meyorlari»ni xurmatlash aytib o'tilgan.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi T. O‘zbekiston 2015-yil
 2. I.A.KARIMOV O‘zbekiston XXI asirga intilmoqda T. 2000 yil
 3. Saidov A.X. Xalqaro huquq.T. “Adolat”, 2001y.
 4. Saidov A.X. Xalqaro huquq sxemalarda .T. “Adolat”, 2001y.
 - 5.A.R.Mo‘minov M.A.Tillabayev Inson huquqlari.T”Adolat”,2013y.
 6. Mamatqulov A. Xalqaro huquq.T. “Adolat”, 2011y.
 7. To‘zmuhammedov K.A.Hakimov K.YE. Xalqaro huquq asoslari.T. “Adolat”,1998y
 8. I.I.Lukashuk. A.X.Saidov. Hozirg‘I zamon xalqaro huquqi nazariyasi asoslari. “Adolat”T.2006 y.
 9. www.ziyo.net.
-